

ELORE (ISSN 1456-3010), vol. 16 – 2/2009.

Julkaisija: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry.

[http://www.elore.fi/arkisto/2_09/kirjallisuus_lauhakangas_2_09.pdf]

KIRJA-ARVIO:

ETNOARKEOLOGIAN SUOMALAINEN AVAUS

Labelma, Antti 2008: A Touch of Red: Archaeological and Ethnographic Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings. Iskos 15. Helsinki: Finnish Antiquarian Society. 278 sivua.

Outi Lauhakangas

Antti Lahelman englanninkielinen artikkeliväitöskirja on suomalaisen ja kansainväliseen arkeologiseen keskusteluun tarkkaan tähdätty puheenvuoro etnografisten tulkintojen oikeutuksesta. 1990-luvun puolivälissä opiskelunsa aloittanut tutkija varoo perusteetonta spekulointia. Lukija ymmärtää varovaisuuden, kun tutustuu suomalaisen kalliotaiteen lyhyeen historiaan (s. 28–32), joka on hyvä esimerkki yhden tieteenalan sisäisistä vaihtelevista suhdanteista. Silti Labelma antaa kaiken kunnian kalliotaidekiinnostuksensa heräämisestä amatööriarkeologi Pekka Kivikkäälle, jonka järkälemäinen akvarelli-inventaario Suomen kalliomaalauksista, *Kalliomaalaukset. Muinainen kuva-arkisto* (1995), teki häneen vaikutuksen. Opettaja-kuvataiteilijan erityinen lähestymistapa perustuu omakohtaiseen havahtumiseen ”taiteen hiljaisten kuvien” äärellä. Kivikäs opettaa: ”Katsojan on kyettävä rauhoittumaan, hiljentymään ja kuuntelemaan. Vain siten kuvat alkavat avautua.” Myös Lahelman mielestä suomalaista kalliotaidetta voi oppia lukemaan.

SAMANISMIN TÄSMÄTUTKIMUSTA

Lahelman teos perusteellisine aineistokuvauksineen ja johtopäätöksineen haastaa folkloristit ja antropologit tulkitsemaan entistä monitieteisemmin suomalaisten ja saamelaiden yhteistä henkistä perintöä. Lähdeluettelossa on arkeologien ohella suullisen perinteen keruun ja tutkimuksen perushahmoja C. A. Gottlundista Samuli Paulaharjun kautta Martti Haavioon. Anna-Leena Siikalan (jonka Labelma esittelee antropologi-

nal) havainnot ja päätelmät ovat olleet Lahelman etnoarkeologisen lähestymistavan valinnassa keskeisiä suunnannäyttäjiä. Siikala oli ensimmäinen tutkija, joka kiinnitti huomiota Astuvansalmen kuvaryhmän keskeiseen hahmoon, Jousi-Naiseen, ilmeiseen henkiolentoon, sillä metsästysonnen pilaavaa tavallista naista ei missään tapauksessa olisi voitu kuvata. Jo vuonna 1981 Siikala kirjoitti eläinseremoniallisuudesta eli siitä, kuinka eläin lähetetään seremoniaalisesti takaisin omistajalleen saaliin jatkuvuuden turvaamiseksi. Toisaalta Lahelma muistuttaa, että Siikalaa kiinnostivat antropomorfiset kuvat, jotka edustivat ihmishahmoisia hengen apulaisia, ja niinpä hän oli taipuvainen näkemään kaikki kalliomaalaukset samanistisessa valossa jättäen huomiotta esimerkiksi pelkkiä hirviä tai eläinten yhdistelmiä kuvaavat maalaukset.

Lahelman keskeiset lähteet ovat arkeologi David Lewis-Williamsin tutkimukset siitä, kuinka tajunnan tilat ovat institutionalisoituneita samanistiseen toimintaan. Lahelma sanoutuu viisaasti irti Mircea Eliaden (1964) ylihistoriallisesta arkkityyppisestä samanismi-käsitteestä ja myös muodikkaasta *new age* -samanismista. Hän on vakuuttunut, että samanismi ei sovi kattavaksi sateenvarjotermiksi kaikelle esihistoriallisen ajan uskonnollisuudelle. Kirjassaan *The Mind in the Cave* (2002) Lewis-Williams käsittelee kivikauden ekstaattisia uskontoja. Suomalaista kalliotaidetta voi pitää Lewis-Williamsin kriteerein samanistisena, koska teoriaa vahvistaa eri tieteenalojen todistesäikeistä kiertävä köysi. Muun muassa arkeologinen materiaali tukee käsitystä siitä, että nykyisen Suomen alueella on ollut kulttuurin jatkuvuutta taannutta asutusta. Jatkuvuutta todistavat myös vertailevan kielitieteen ja genetiikan tutkimustulokset. Väitöskirjansa eri artikkeleissa Lahelma käsittelee pitkäaikaista asutusta, yhteyttä samanismiin ja pyhien kallioiden kulttien välillä sekä tietoa tästä kultista kivilaudelta.

Lahelma korostaa, että samanismi on hänelle lähtöhypoteesi, ei itsetarkoitus. Hypoteesia näyttää kuitenkin tukevan ensinnäkin kalliomaalausten ikoninen luonne. Samojen motiivien toisto heijastaa pyhien toimintojen ritualisoituneisuutta. Myös yhden eläinlajin dominoivuus vastaa muiden tutkijoiden havaintoja samanistisista kalliotaideaineistoista. Kolmas puoltava tekijä on saamelaisen ja suomalaisen esikristillisen uskonnon selkeästi samanistinen luonne. Lisäksi Lahelma soveltaa Lewis-Williamsin paleoliittiseen luolataiteeseen perustuvia lähtökohtia, analogiaa muissa vanhoissa metsästäjä-keräilijäkulttuureissa jo muinoin harjoitetusta muuntuneiden tajunnantilojen ja taiteen transsikokemusten yhteyksistä. Ihmisen tarvetta ymmärtää toisille tajunnan tasoille menemisen jälkeisiä hallusinaatioita ja unitiloja aina oman elämäntavan mukaisesti pidetään universaalina.

ETNOGRAFIA TULKINTOJEN KONTEKSTINA

Suomen alueen kalliomaalausten on arvioitu ajoittuvan yli kuuden tuhannen vuoden taa ja järviseutujen arkeologisten löytöjen perusteella niitä ei enää maalattu noin 3800 vuotta sitten (pronssikaudella). Lahelman kirjan liitteenä on jo sellaisenaan arvokas kuvaluettelo vuoteen 2007 mennessä löydettyistä 126 tunnistettavia kuvioita sisältävästä kohteesta. Perspektiiviä antaa tieto, että Etelä-Afrikan ja samalla maailman vanhimmat ihmisen tekemät löydetty merkit ovat vähintään 70 000 vuoden takaa. Osa

arkeologian ja varsinkin kalliotaidetutkimuksen kiehtovuudesta perustuukin motiiveja ja funktioita koskevien päätelmien teon vaikeuteen. Tekstilähteitä ei ole. Mutta yhdysvaltalaiselta arkeologi David S. Whitleyltä (2006) Lahelma on omaksunut lähtökohdan, että kalliotaiteen etnografian tulee olla se konteksti, jonka puitteissa jokaista erillistä kalliotaidetulkintaa tulee tarkastella. Etnografia tarjoaa kilpailevia hypoteeseja, joita voi arvioida jokaisen havainnon valossa. Keskittyessään selittämään nimenomaan suomalaista kalliotaidetta Lahelma saa vahvistusta samanismi-hypoteesille. Nykyisen Suomen alueen kalliokuvista ei tapaa imitoivan metsästysmagian merkkejä: metsästyskuvauksia tai haavoittuneita eläimiä ei löydy. Muistankin nähneeni ilmeisesti toisenlaisessa metsästäjä-keräilijäkulttuurissa muinaisiin rantakallioihin tehtyjä uurroksia hirvenmetsästyksestä ja valaanpyynnistä. Ne ovat Vienanmereen laskevan Uikujoen tienoilta ja yli tuhat vuotta kalliomaalauksiamme varhaisempia (eli noin 6700 vuotta vanhoja).

Samanismihypoteesi tuottaa kiehtovia tulkintoja eri kohteiden kuvastoa vertailtaessa. Väitöskirjan tuorein artikkeli ”Sinisen hirven selässä” sisältää vakuuttavan kuvavertailun, jossa Siperian selkuppisamaanin piirros sarvipäisestä rummuttavasta samaanista ratsastamassa hirven selässä vertautuu suomalaiseen ja ruotsalaiseen samanaiheiseen kalliomaalaukseen sekä norjalaisiin kalliouurroksiin. Toisaalla Lahelma lukee kolmea suomalaista kalliomaalausta erilaisina kuvauksina samaanin matkasta vedenalaiseen aliseen maailmaan. Juusjärven kuvassa kädet koholla ”kelluvan” ihmishahmon vierellä on apueläimenä hauki, Haukkavuoren kallion seinämässä samanlainen hahmo ”sukeltaa” ja Kapasaaren kuvassa sama ihmishahmo on kalaparven ympäröimä. Lukutapaa tukee tieto, että suomalaisten kalliomaalausten paikkoihin liittyy aina tärkeänä elementtinä vesi. Painottomuus, hengittämättömyys ja ruumiista erkaantumisen kokemukset taas liittyvät samanointiin, niin aliseen sukeltamiseen kuin yliseen maailmaan lentämiseen.

KALLIOTAIDE JA SKVR

Loitsuperinteen ja kalliokuvien muinaisten tekijöiden mielenmaiseman yhteyksiä etsiessään Lahelma ei ole yrittänyt omin päin etsiä todisteita runoteksteistä. Hän tukeutuu ensinnäkin Siikalan (2002, 190) esiin nostamiin runosäkeisiin, esimerkiksi D. E. D. Europaeuksen keräelmä Akonlahdelta vuodelta 1845:

Kirjutti kivehen kirjan
 Vetä viivan kalliohon
 Peukalolla päättömällä,
 Sormella nimettömällä:
 Katkesi kivi 2:xi,
 P[aa]si 3 palax[i].
 Siellä kyy olutta juopi,
 Mato vierrettä vetävi
 Sisässä kiven sinisen,
 Paaen paxun paltehess[a].

Vaikuttava on kuva, jossa Väinämöinen vetää viivan kiveen päättömällä peukalollaan eli luo samaanina väylän kalliioon. Toinen viite on Markku Kortenniemen (1997) löytö, katkelma Iivana Malisen Julius Krohnille vuonna 1881 laulamasta:

Poron on synty Pohjolassa
Kasvo sen sarvet kalliosta
Kippurat kiven kolosta
Siellä ne antajat asuvi
Elelee emäntävaimot.

Yhteys kalliokuvien Jousi-Akan ja kallion sisällä asuvan saamelaisten synnytyksen jumalattaren, *Juoksákan* välillä tuntuu ilmeiseltä. Siikalalta Lahelma saa vahvistusta (usein punamullalla väkevöityjen) kallion halkeamien merkitystä korostaviin tulkitoihin. Halkeamista nousevien tai niihin vaipuvien eläinhahmojen kuvat ovat yleisiä kalliotaiteessa eri puolella maailmaa. Myös Siikala (2002) tulkitsee samanistiseksi Väinämöisen puheen, jossa tämä lausuu kykenevänsä muuttamaan itsensä kyyksi.

SAAMELAINEN PERINTÖ

Lahelma nostaa ansiokkaasti uuteen valoon vanhoja lähteitä. Antoisalta tuntuu oletus, että kalliomaalauksilla ja seidoilla on saattanut olla yhteiset funktiot. Funktionaaliset ja symboliset syyt näkyvät kietoutuvan yhteen niin saamelaisten seitojen kuin kalliomaalaustenkin paikkoja valittaessa. T. I. Itkosen (1946) kuvaukset saamelaisten seita-perinteestä nousevat arvoonsa. Ihmismuotoisia seita-kiviä pidettiin voimallisimpina kivipersoonina (*keäd'ge-olmus*). Seidalta kysyttiin, mihin suuntaan kannatti lähteä metsälle. Vastavuoroisuus vallitsi: jos toinen rikkoi sopimuksen, seurasi rangaistus. Vastaavasti kalliokaan ei ollut passiivinen maalauskohte vaan persoona, jolla on voimaa ja tietoisuutta teoista, joita ihminen siihen kohdistaa.

Ruotsalainen E. Manker kirjoitti jo 1930-luvulla saamelaisista rumpukuvioista ja neljäkymmentä vuotta myöhemmin suomalainen arkeologi Ville Luho (1971) osoitti näiden yhteyksiä kalliomaalauksiin. Lahelma oppi, että punainen oli voiman väri myös samaanirumpujen kuvioissa. Kirjan otsikoksi valittu *punaisen kosketus* viittaa siihen, että maalaukset eivät syntyäaikoinaan olleet vain katsottavia vaan myös kosketettavia. Tieto henkiolentojen asumisesta kallion sisällä johti samaanin matkalle, kosketuksiin yliluonnollisten voimien kanssa. Kannessa on 1700-luvun alkuvuosikymmeniltä peräisin oleva ranskalainen grafiikan lehti, jonka aihe on kirjan kannalta osuva: saamelaiset palvomassa kivistä seita ja toimittamassa pyhää ateriaa. Kuvassa näkyy antropomorfinen kallio ja muita kauempana joku palvoo linnun muotoista seita-jumalaa. Tämän taustakuvan päälle on valittu punaisen kalliomaalauksen kosketusjäljet. Se rohkaisee meitä tarttumaan antoisan vaativaan kirjaan.

KIRJALLISUUS

- ELIADE, MIRCEA 1964: *Shamanism: Archaic Techniques of Ecstasy*. Princeton: Princeton University Press.
- KIVIKÄS, PEKKA 1995: *Kalliomaalaukset. Muinainen kuva-arkisto*. Jyväskylä: Atena.
- ITKONEN, T. I. 1946: *Heidnische Religion und späterer Aberglaube bei der finnischen Lappen*. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- LEWIS-WILLIAMS, DAVID 2002: *The mind in the cave: consciousness and the origins of art*. London: Thames & Hudson.
- LUHO, V. 1971: Suomen kalliomaalaukset ja lappalaiset. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 51.
- SIKALA, ANNA-LEENA 1981: Finnish Rock Art, Animal-ceremonialism and Shamanism. – *Temenos* 17.
- 2002: *Mythic Images and Shamanism. A perspective on Kalevala Poetry*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- WHITLEY, D. 2006: *Introduction to Rock Art Research*. Walnut Creek (CA): Left Coast Press.

Valtiotieteiden tohtori Outi Lauhakangas on folkloristiikan aineistoihin perehtynyt helsinkiläinen sosiaalipsykologi, vapaa tutkija ja tietokirjailija.